

Psihoanalitički koncept anksioznosti

prof. dr. sc. Vlasta Rudan

Klinika za psihološku medicinu Kliničkog bolničkog centra Zagreb i Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Psihoanaliza se kao praktična, klinička disciplina oslanja na specifičnu psihoanalitičku metodu koja joj je oduvijek pribavljala većinu dokaza za izgradnju psihoanalitičke teorije. Od početka se bavila svjesnim ili još više nesvjesnim komponentama afekata. Neuroznanost se počela baviti nesvjesnim emocijama mnogo kasnije od psihoanalize, ali je ipak došla do zavidnih rezultata. Usprkos tome što psihoanaliza i neuroznanost koriste različite metodologije i imaju različite pristupe formiranju hipoteza, obje se bave psihom i mozgom. Mozak je organ psihe kao što su pluća organ disanja, i psiha nije moguća bez mozga. Psihičko je jednako toliko somatski fenomen koliko i disanje, samo što o njemu mnogo više znamo nego što znamo kako cerebralna aktivnost uzrokuje psihičke fenomene. Stoga je naziv somatopsihički tautologija. Zbog zajedničkih objekata istraživanja ipak treba pretpostaviti postojanje kongruentnosti između te dvije discipline koju psihoanalitičari i neuroznastvenici tek pokušavaju naći i na nju odgovoriti

Psihoanalitički koncept anksioznosti primarno je dao Freud^{1,2} u okviru svog nagonско/strukturnog teorijskog modela. Kako bi se bolje razumjelo Freudovo teoriziranje o porijeklu i ulozi anksioznosti u mentalnom životu ljudi, nastalo potkraj 19. st. i u prva tri desetljeća 20. st., potrebno je osvrnuti se na važnije koncepte psihoanalitičke teorije. Njih je najčešće formulirao sam Freud, oslanjajući se pritom i na druge znanstvene spoznaje svoga vremena. Međutim, Freud, koji je svoju profesionalnu karijeru počeo kao neuroznastvenik, bio je svjestan velikih teškoća oko povezivanja kliničkih postavki, dobivenih psihoanalitičkom metodom istraživanja, s biološkim, ili točnije, tada vrlo oskudnim neuroznastvenim podacima. U mnogim svojim radovima izrazio je žaljenje zbog tog nedostatka, a psihoanalitičku teoriju razvijao kao psihičku teoriju u kojoj je za kliničke fenomene nudio uglavnom psihička objašnjenja, nekada ih, zbog njihove sličnosti ili metaforičkog značenja, označujući imenima likova iz literature (npr. Edipov kompleks) ili pojmovima posuđenim iz prirodnih znanosti (npr. koncept psihičke energije). „Općenito pokušavam da psihologija ostane čista od bilo čega što je različito od njezine prirode, čak od biološkog načina mišljenja.“³ Povezivanje s biologijom ostavio je za budućnost, kada to omogućiti bolji razvoj neuroznastvenosti.

Neki psihoanalitičari i neuroznastvenici smatraju da se taj trenutak približio.⁴⁻⁸ Freud je razvio psihoanalitičku metapsihologiju, čiji principi, dinamički, genetski, ekonomski, strukturni i adaptivni, kreiraju i vode mentalno funkcioniranje. Neki psihoanalitičari kritiziraju Freudov nagonски, energetske, koncept,⁹ čak i njegove metapsihološke koncepte tvrdeći da je psihoanaliza interpretativna disciplina, a ne biološka znanost kakvom ju je on smatrao.¹⁰ Osobito su teoretičari objektnih odnosa kao npr. Fairbairn, Winnicott, Guntrip i Balint (neki od njih poznati i kao Britanski neovisni analitičari) više ili manje odstupili od Freudovog ekonomskog, nagonског modela prema naglašavanju značenja odnosa, unutarnjih i vanjskih, koji formiraju središnja iskustva u djeteta, pogotovo u najranijem djetinjstvu. „Koncept nagona izgleda da nije popularan u današnjoj psihoanalizi. Nejasno je zašto se to dogodilo, ali ima nesretni rezultat razdvajanja psihoanalitičkog razumijevanja ljudskog uma od znanja dobivenog istraživanjima svih drugih životinja. Mi, ljudi nismo pošteđeni evolucijskih bioloških snaga koje oblikuju druga stvorenja. Prema tome je teško stvoriti točnu sliku kako ljudski mentalni aparat zaista radi bez korištenja koncepta koji barem donekle sliči Freudovoj definiciji ‘nagona’.“⁸ Bila ova konstatacija

točna ili ne, čini se da su se mnogi psihoanalitičari danas našli negdje između, tj. da se ne odriču nagonске teorije (barem ne posve), prihvaćaju značajne doprinose koji su u psihoanalizi dali teoretičari objektnih odnosa te doprinose koje pružaju nova neuroznastvena istraživanja (npr. na planu neuroanatomskih i neurofizioloških tumačenja porijekla anksioznosti).

Freudov nagonско/strukturni model

Prema Freudu¹¹ nagon je „psihička reprezentacija podražaja nastalog unutar organizma koji dosiže um i on je mjera zahtjeva za radom kojeg se postavlja na psihičko, a što je posljedica njegove povezanosti s tijelom“. Nagon je nešto somatopsihičko, nešto čiji je izvor somatski, a djelovanje psihičko. Na granici je između mentalnog i somatskog. Freud je opisao dva odvojena nagona: libido i agresiju, i pripisao im somatski izvor. Izvori seksualnog nagona su erogene zone, a u slučaju agresija nagon smrti koja je prisutna u svemu što je živa materija. Cilj libida je zadobiti ugodu, a cilj agresije je smrt i destrukcija sebe (*self*), drugog (*objekt*) ili oboje.¹¹⁻¹³

Ako Freudov nagonско/strukturni model predstavlja model u pravom smislu te riječi, mora sadržati i teoriju značenja (vezu između kako i zašto). Ona je sadržana u samim nagonima koji utjelovljuju, prema Freudovom razumijevanju, ljudske elementarne strasti, temeljne ljudske potrebe. Prema tome, nagoni nisu samo mehanizmi psihičkog nego i njegov sadržaj.¹⁴

U svom tumačenju Freuda, Brenner¹⁵ kaže da je u odnosu na libido važno prepoznati njegovu usku vezanost i utjecaj s onim što Freud naziva erognim zonama i raznim seksualnim metabolitima. Međutim, naglašava izostanak uvjerljivih dokaza da su erogene zone ustvari izvori seksualnog nagona. Različite želje za zadovoljenjem su snažno utjecanje mnogim čimbenicima među kojim podraživanje erognih zona igra veliku ulogu. Želje postaju manje odložive pod utjecajem podraživanja kao i pod utjecajem izvjesnih hormona, ili u nekim slučajevima pod utjecajem riječi i sjećanja. Međutim, podraživanja, hormoni itd. nisu izvori libida. Oni utječu na libidne želje, ne stvaraju libido. Libido, kao i svi drugi psihički fenomeni, uključujući agresiju, potječu od funkcioniranja mozga. Libido i agresija pripadaju aspektu funkcioniranja mozga koji nazivamo psiha (*mind*).¹⁵

Potrebno je naglasiti da je Freud podatke za potkrepu svoje teorije libida dobio iz općeg znanja koje mu je tada stajalo na raspolaganju, znanja o seksualnim perverzijama i opservaciji seksualnog

ponašanja djece. Njima je dodao psihoanalitičke dokaze koje su predstavljala otkrića nesvjesnih fantazija bolesnika sa psihičkim smetnjama, a koje su odgovarale seksualnim željama i aktivnostima djece i perverznh. S vremenom su sakupljeni analitički dokazi da se to jednako odnosi i na nesvjesne fantazije osoba koje ne trpe od psihičkih poremećaja. Tako je Freud¹ zaključio da oralne, analne, faličke i druge libidne želje ranog djetinjstva postoje kao pokretačke snage u mentalnom životu svih ljudi.

Pozivajući se opet na Brennera¹⁵ može se uočiti kako naglašava razliku između nagona i nagonskih derivata, a koju smatra presudnom za bilo koju raspravu koja se odnosi na ciljeve i objekte nagona. Nagonski derivati su želje za zadovoljenjem. To je ono što se opservira u bolesnika, ili točnije ono što se zaključuje o njima putem psihoanalitičke metode. Nagonski derivati su jedinstveni, individualni i specifični. Suprotno tome, koncept nagona je generalizacija o nagonskim derivatima temeljena na mnogim individualnim opservacijama i zaključcima. Koncept nagona se primjenjuje na sve osobe u smislu da ukazuje na karakteristike ili kvalitete koje su zajedničke željama ljudi općenito, neovisno od njihovih individualnih iskustava ili osobnih povijesti. Nagon je prema tome psihička generalizacija, teorijski konstrukt koji služi objašnjavanju prirode temeljnih ljudskih motivacija, njihovog primarnog poticaja na mentalnu aktivnost. Nagonski derivat se odnosi na određeni primjer ili slučaj nagonске aktivnosti. Nagon je impersonalan i općenit, a nagonski derivat osoban i specifičan. Teorija nagona uključuje oboje.

Laplanche i Pontalis¹⁶ također su istaknuli posve psihičku prirodu Freudove dvojne teorije nagona i upozorili kako je Stracheyev prijevod kompletnih Freudovih dijela na engleski (poznat pod skraćenicom Standard Edition) dao svoj doprinos gubljenju razlike između psiholoških nagona (Freudov naziv *Trieb*) i instinkata jer su oba pojma prevedena kao instinkt.

Freud je smatrao da je cilj psihičkog aparata držanje podražaja što je moguće bliže nuli (princip konstantnosti). Mirovanje je ugodno, a podraživanje neugodno, i prema tome ljudi započinju bilo kakve aktivnosti (auto i aloplastične) koje su najpodesnije za slabljenje podraživanja (ljudska psiha se želi osloboditi stimulacije). Princip konstantnosti tako je usko povezan s principom ugone, prema kojem postoji tendencija prema postizanju ugone preko zadovoljenja ili gratifikacije nagona i izbjegavanja neugode koju stvara njihova frustracija ili nedostatak gratifikacije. Drugim riječima, psihička napetost se doživljava kao neugoda, a njezino rasterećenje kao uгода. Freud je nadalje tvrdio da s dobi dolazi do postupnog povećanja sposobnosti odlaganja postizanja ugone i izbjegavanja neugode, a tome pridonosi razvoj tzv. sekundarnog procesa koji za razliku od primarnog procesa, dominantnog u mentalnom funkcioniranju na početku života, omogućuje odlaganje rasterećenja nagonске energije (katese). Zbog velike sličnosti između formulacije principa ugone (koji se bavi afektima i više se odnosi na subjektivno iskustvo ugone ili neugode ili, prema nekim autorima, ugone i mentalne boli) i primarnog procesa (koji se odnosi na raspodjelu nagonске energije, njezin porast i njezino rasterećenje i stoga je više objektivni fenomen), Freud ih je pokušao izjednačiti. Međutim, pokušaj je ostao barem djelomično neuspješan. Freud¹³ je zaključio da usprkos toga što u velikoj većini slučajeva uгода nastaje kao posljedica rasterećenja mobilne psihičke energije, dok je neugoda posljedica njezine akumulacije, ipak ima i primjera u kojima se događa upravo suprotno. Kao jedan od primjera naveo je da se, barem do izvjesne točke, povećanje seksualne napetosti doživljava kao uгода. Freud je konačno zaključio da odnosi između fenomena akumulacije i rasterećenja mobilne nagonске energije s jedne strane i afekata ugone i neugode s druge strane nisu niti jednostavni niti ih je lako utvrditi te je pretpostavio da su možda odlučujući čimbenici brzina i ritam povećanja ili rasterećenja nagonске energije. Na tom stupnju odgovora ostavio je ovaj problem neriješenim (kao i cijeli problem nagonске energije koja nije u nikakvoj vezi s fizičkom energijom, nego pojam koji je uveo Freud po analogiji s fizičkom energijom, koja je pak nastala na temelju osnovne karakteristike nagona da pokreću psihi na rad).

Freudove teorije anksioznosti

Freudova prva teorija nastanka anksioznosti povezana je s navedenim principima/procesima koji dominiraju mentalnim funkcioniranjem. Anksioznost rezultira iz zapriječenja ili neadekvatnog rasterećenja libida (energije seksualnog nagona). Relativno je nevažno je li abnormalna akumulacija libida unutar psihe rezultat vanjskih prepreka rasterećenju¹⁷⁻¹⁹ ili su razlog unutarnje prepreke kao što su nesvjesni konflikti ili inhibicije koje se odnose na seksualno zadovoljenje. U oba slučaja rezultat je akumulacija nerasterećenog libida koji se može transformirati u anksioznost. Teorija nije objasnila kako se događa transformacija, a također je očito da se u njoj nazivom anksioznost označava patološki tip straha koji je u odnosu s normalnim strahom od vanjske opasnosti, ali koji ima značajno drugačije porijeklo.¹⁹ Strah od vanjske opasnosti je naučena reakcija temeljena na iskustvu, dok je anksioznost, nastala transformiranjem nerasterećenog libida patološka manifestacija nagonске energije.

Ovako je glasila psihoanalitička teorija anksioznosti do 1926. godine. Tada je objavljena Freudova monografija „Problem anksioznosti“,²⁰ tj. „Inhibicija, simptom i anksioznost“ u engleskom prijevodu. U njoj Freud ističe kako je anksioznost središnji problem neuroze i obrazlaže njegovu novu (drugu) teoriju anksioznosti temeljenu na hipotezama njegovog strukturnog modela.^{12,21} I u njoj Freud zadržava stajalište da anksioznost ima biološku, urođenu osnovu, koje nadopunjuje shvaćanjem da je ljudski organizam urođeno obdaren sposobnošću za reagiranje sa psihičkim i fizičkim manifestacijama koje nazivamo anksioznost. Pritom ističe da u čovjeka, kao i u nižih životinja, ova sposobnost ima značajnu ulogu u preživljavanju jer bi ljudsko biće bez roditeljske zaštite i bez straha ubrzo bilo uništeno. Važno je također napomenuti da novom teorijom anksioznosti Freud „nije pokušao objasniti prirodu niti temeljno porijeklo anksioznosti, nego njezino mjesto i važnost u mentalnom životu čovjeka“.¹⁹

Nove kliničke spoznaje vodile su Freuda do potpunog napuštanja shvaćanja o transformiranju nerasterećenog libida u anksioznost. Povezao je pojavu anksioznosti s „traumatskim situacijama“ u kojima se anksioznost razvija automatski jer je psiha zatrpata prevelikim prilivom podražaja s kojim više ne može ovladati niti se od njih može rasteretiti i „opasnim situacijama“ u kojima osoba nauči anticipirati opasnost prije nego što ona postane traumatska. U anticipaciji opasne situacije nastaje signalna anksioznost, koja služi mobilizaciji snaga pod vodstvom ega, kako bi osoba bila spremnija za susret s traumatskom situacijom ili je izbjegla. S obzirom da je funkcija ega ovladavanje nadolazećih podražaja ili njihovo djelotvorno rasterećenje, za očekivati je da će se traumatske situacije događati češće u ranom djetinjstvu, kada je ego još relativno slab i nerazvijen. Za prototip takve situacije Freud navodi sam doživljaj rođenja. Tada je novorođenče podvrgnuto snažnom prilivu vanjskih podražaja i visceralnih osjetnih podražaja na koje odgovara anksioznošću.

Dok je dijete vrlo malo, za zadovoljenje svojih potreba, koje su tada dobrim dijelom tjelesne (npr. u situaciji hranjenja dijete doživljava oralnu gratifikaciju kao i zadovoljstvo da ga majka drži na rukama, grije i miluje), treba majku. Kada majke nema, a pojavi se potreba koju treba zadovoljiti, za dijete takva situacija može postati traumatskom, tj. razviti će se primitivni, automatski tip anksioznosti koji je unutarnjeg porijekla. Ova automatska anksioznost se nazivala i „id anksioznost“ (ime koje se rijetko koristilo). Najme, doživljaj bilo koje emocije, pa tako i anksioznosti, funkcija je ega, a ne ida, pa čak kada je ego još nedovoljno diferenciran od ida i još ne predstavlja dovoljno integriranu strukturu ličnosti, situacija kakva postoji u najranijem djetinjstvu.¹⁵

Freud je smatrao opisanu situaciju prototipskom za podražaje koji su uglavnom unutarnjeg, nagonskog, porijekla. Također je vjerovao kako tendencija ili sposobnost mentalnog aparata da reagira na pretjerani priliv podražaja razvojem anksioznosti traje tijekom cijelog života, tj. da se „traumatska situacija“ može razviti u bilo kojoj životnoj dobi. Međutim, češće će se razvijati u ranijoj dobi zbog nezrivenosti ega. Bolje razvijen ego kasnije dobi bolje ovladava ili rasterećuje nadolazeće podražaje. Podražaji mogu biti unutarnjeg

porijekla, npr. od nagona, tj. ida ili vanjskog porijekla, npr. pri rođenju i u kasnijem životu kada uzrokuju stanje koje je Freud^{22,20} nazvao „aktualna“ anksiozna neuroza. Naime, zadržao je shvaćanje da seksualnog uzbuđenja ili općenito preveliki prtok podražaja bez adekvatnog rasterećenja i/ili gratifikacije može samo po sebi izazvati neurozu s trajno ili povremeno prisutnom anksioznošću, a koju je razlikovao od pravih psihoneuroza temeljenih na potiskivanju u nesvjesno neprihvatljivih sjećanja na seksualne događaje, seksualnih želja i fantazija, koje su dolazile u sukob sa superegom. Drugim riječima, Freud je smatrao da je anksioznost u aktualnih neuroza, uzrokovanih događajima iz sadašnjosti, a ne prošlosti i da ne posjeduje idejni sadržaj te je se zbog toga ne može analizirati.¹⁵

U razvoju djeteta nauči anticipirati nadolaženje traumatske situacije i reagira s anksioznošću prije nego situacija postane traumatska. Ovaj tip anksioznosti Freud je nazvao signalna anksioznost. Njezino stvaranje je funkcija ega i služi mobiliziranju snaga pod kontrolom ega kako bi se osoba pripremila za susretanje s opasnom situacijom ili je izbjegla. Nadovezujući se na gornji primjer, Freud je ustvrdio da će na izvjesnom stupnju razvoja ego malog djeteta prepoznati postojanje odnosa između odlaska majke i vrlo neugodnog stanja automatski pobuđene anksioznosti koja se nekada pojavi nakon što majka ode. Zbog toga odvajanje od majke počinje smatrati opasnom situacijom. Opasnost predstavlja pojava neodoljivog zahtjeva za zadovoljenjem nagonske potrebe u vrijeme kada je majka odsutna. U takvoj opasnoj situaciji djeteta izražavanjem raznih znakova uznemirenosti pokušava zadržati majku ili je prizvati ako je već otišla.

Međutim, Freuda i psihoanalitičku teoriju više je zanimalo što se u djetetu događa intrapsihički nego razne aktivnosti ega koje su namijenjene mijenjaju vanjske okoline, tj. signalna anksioznost koju ego u opasnim situacijama aktivno stvara.¹⁵ Drugim riječima, izvjesne funkcije ega, npr. senzorna percepcija, pamćenje i određena vrsta misaonog procesa, zaokupljene su prepoznavanjem opasnosti, dok neke druge funkcije ega reagiraju na opasnost stvarajući signalnu anksioznost. Signalna anksioznost je manje intenzivna od anksioznosti koja prati traumatsku situaciju i tako je manje neugodna – ona je tako oslabljena anksioznost. Ipak je neugoda koju izaziva dovoljno jaka da automatski aktivira tzv. svemoćni princip ugođe koji nudi uspješno suprotstavljanje pojavi opasnih impulsa. U psihoanalitičkoj terminologiji ovo se suprotstavljanje naziva obranom ili obrambenim operacijama ega.¹⁹

Freud je označio tipične opasne situacije redom kako se javljaju u razvoju djeteta: strah od gubitka objekta, strah od gubitka ljubavi objekta, strah od kastracije ili genitalne ozljede (ovisno o spolu djeteta), strah od krivnje ili neodobravanja i kazne superega. Sve ove opasne situacije mogu, barem u određenoj mjeri, nastaviti s nesvjesnim postojanjem tijekom cijelog života, a relativna važnost pojedine opasnosti varira od osobe do osobe. Dugim riječima, anksioznost ima bitnu ulogu u normalnom razvoju tako što omogućava egu provjeriti ili blokirati nagonske želje ili impulse koji izgledaju opasnim. Tako je anksioznost prijeko potrebni dio mentalnog života i rasta. Bez nje bi bilo koja vrsta učenja u širem smislu te riječi bila nemoguća, jer bi osoba bila prepuštena na milosti i nemilosti svakom id impulsu koji bi pokušala zadovoljiti, sve dok takav pokušaj ne bi rezultirao traumatskom situacijom u kojoj bi osoba postala preplavljena anksioznošću. U bolesnika anksioznost vezana uz opasne situacije još je naglašenija i njezino prepoznavanje ima veliku kliničku važnost.

Freud je tijekom godina mijenjao svoj koncept afekata.²³ Izvorno, Freud²⁴ ih je smatrao uglavnom ekvivalentima nagona. Od 1915. smatrao ih je, naročito njihove ugodne i neugodne/bolne, psihomotorne i neurovegetativne oznake, procesima rasterećenja nagona i konačno od 1926. urođenim dispozicijama (pragovima i kanalima) ega.

Razrada teorije afekta i drugog Freudovog modela anksioznosti prema Brenneru

Brenner¹⁵ navodi kako se Freud nije htio osloniti na psihoanalitičke podatke za dio teorije libida koja se odnosi na izvor ili porijeklo seksualnog nagona, za koje je vjerovao da su tjelesni. Za njih je sma-

trao da podaci trebaju doći iz drugih, ne analitičkih opservacija, npr. iz opservacije seksualnog ponašanja, boljeg znanja prirode i funkcije spolnih hormona, iz komparativne fiziologije ili anatomskih izučavanja i sl. Postoji nesumnjiva i bliska povezanost između libida kao pokretačke snage u mentalnom životu i onih dijelova tijela koje je Freud označio kao erogene zone. Brenner¹⁵ je pretpostavio kako je ova tvrdnja morala Freudu praviti teškoće kada se okrenuo stvaranju teorije agresije.

Brenner¹⁵ vjeruje u postojanje podataka koji podupiru koncept agresije kao nagona u čovjeka, upravo kao što postoje podaci koji podupiru koncept libidnog nagona. No oni, prema njegovom mišljenju, nisu podaci iz biologije, nego upravo suprotno, podaci iz psihologije, ili preciznije – to su psihoanalitički podaci dobiveni psihoanalitičkom metodom. Bez ove metode i podataka koje ona može pribaviti Freudova dvojna teorija nagona imala bi malo potpore. Freud je dobro razumio da psihoanalitički podaci podupiru dualnu teoriju nagona, ali oni sami nisu mogli služiti kao zadovoljavajuća osnova za teoriju nagona ako je nagon definiran kao fenomen koji je na granici između psihe i tijela. Brenner¹⁵ ističe kako je Freud nesumnjivo bio u pravu kada je isticao nerazdvojuvu povezanost između psihe i tijela, ali tvrdi da Freud u tome nije išao dovoljno daleko. Sva psihologija je aspekt funkcioniranja središnjega živčanog sustava. Nema granice između psihe i tijela. Mozak je organ psihe kao što su npr. pluća organ disanja, i psiha nije moguća bez mozga. Psihičko je jednako toliko somatski fenomen koliko su i disanje i cirkulacija, samo što o njima mnogo više znamo nego što znamo kako cerebralna aktivnost uzrokuje psihičke fenomene.¹⁵ Svi psihički fenomeni su ovisni o somatskom, svi su jedan aspekt funkcioniranja mozga. Naziv somatopsihički je tautologija.¹⁵ Sve što je psihičko također je i somatsko, i prema tome je moguće temeljiti teoriju nagona na psihoanalitičkim podacima, usprkos toga što je to Freud nedovoljno učinio.

Ove su Brennerove¹⁵ tvrdnje svakako više u skladu s današnjom neuroznanosti koja ističe hipotalamus, moždano deblo i limbički sistem kao one koji su uključeni u tjelesnu regulaciju i u sve neuralne procese na kojima se osnivaju psihički fenomeni, npr. percepcija, učenje, prisjećanje, emocije i osjećaji, uz rezoniranje i kreativnost.²⁵ Tjelesna regulacija, preživljavanje i psihičko su blisko međusobno isprepleteni. Međusobno ispreplitanje događa se u biološkom tkivu i koristi kemijsko i električno signaliziranje, sve unutar Descartesove *res extensa* (fizičko područje u koje je Descartes uključio tijelo i okolinu koja ga okružuje, ali ne i ne-fizičku dušu, koja pripada *res cogitans*).²⁵ Međutim, zanimljivo je, navodi Damasio,²⁵ da se sve ovo najjače odvija ne previše udaljeno od pinealne žlijezde unutar koje je Descartes jednom tragao za zarobljenom ne-fizičkom dušom. Danas se na osnovi neuroznanstvenih istraživanja zna da iste regije mozga koje stvaraju znakove anksioznosti stvaraju i znakove straha.²⁶

U Freudovom nagonsko/strukturnom modelu afekt je uglavnom prikazan kao derivat nagona. Prema Brenneru¹⁵ afekti su složeni mentalni fenomeni koji se najbolje mogu razumjeti u razvojnim terminima. Njihovi prethodnici su osjećaji ugođe i neugode, među kojima su najznačajniji osjećaji povezani s nedostatkom gratifikacije nagonskih derivata, tzv. nagonska napetost, i s gratifikacijom nagonskih derivata, tj. nagonsko rasterećenje. Ovakvi osjećaji ugođe i neugode su nediferencirana matrica iz koje se kasnije u životu razvija lepeza afekata.

Na svakom ranom stadiju psihičkog razvoja sjećanja i druge ideje postaju povezane s osjećajima ugođe i neugode, vezane uz nagonske derivate. Rezultirajući spoj osjećaja i ideja predstavlja afekt kao psihički fenomen. U navedenom smislu anksioznost ne treba razlikovati od drugih afekata. Ona je emocija (afekt) koju u egu izaziva anticipacija opasnosti. Kao takva nije prisutna od rođenja ili vrlo ranog djetinjstva. U tako ranim razdobljima što se emocija tiče dojenče je svjesno samo ugođe ili neugode. S povećanjem iskustva i razvojem drugih ego funkcija (npr. sistema pamćenja i senzorne percepcije) djeteta postaje sposobno predvidjeti ili anticipirati da će se razviti stanje neugode (traumatska situacija). Ova djetetova razvijajuća sposobnost da unaprijed reagira na opasnost predstavlja

početak specifične emocije anksioznosti, koja, tijekom razvoja, postaje pojačano jasno diferencirana od drugih neugodnih emocija (npr. depresivnih).^{27,15} Prema navedenoj Brennerovoj^{27,15} definiciji, anksioznost predstavlja neugoda plus određeni skup ideja: nešto neugodno će se dogoditi. Neugoda je praćena idejama koje na ovaj ili onaj način imaju veze s opasnosti. Pogotovo u odrasloj dobi, afekti su često karakterizirani mješavinom osjećaja ugone i neugode. Analiza pokazuje da čak kada osoba svjesno osjeća ugodu i neugodu uz svjesnu ideju o nadolazećoj nevolji, nesvjesno postoji ideja gratifikacije nagonskog derivata.

Različite manifestacije i izražavanja afekata među ljudima u istim situacijama, navodi Brenner,¹⁵ npr. vrištanje od straha, onesvješćivanje ili mučnina, posljedice su duge i bliske povezanosti između afekata i iskustava u tijeku psihičkog razvoja. Razvojni utjecaji u djetinjstvu jako variraju. Procesi identifikacije ili inhibicije ili pretjeranog naglašavanja funkcije, prerušavanja i iskrivljavanja, utječu na svaki aspekt razvoja i funkcioniranja ega. Oni utječu na emocije (afekte) kako u pogledu njihovog idejnog sadržaja, tako i na način njihovog izražavanja. Oboje su određeni događajima iz prošlosti koji nesvjesno oblikuju ponašanje u sadašnjosti. Isto razmatranje pomaže objašnjenju različitosti afektivnih manifestacija na koja se nailazi u različitim kulturama.

Teorija afekta i nagona prema Kernbergu

U Freudovoj su se teoriji afekata koncepti afekta i nagona praktički međusobno izmjenjivali. Prema njegovoj drugoj teoriji afekata, afekti su pretpostavljeni kao procesi rasterećenja koji mogu doseći svjesno, ali ne podliježu potiskivanju. Međutim, postoje neuropsihološki dokazi da afekti mogu biti pohranjeni u strukturama limbičkog mozga kao afektivna pamćenja.^{28,29}

Ako afekti i emocije uključuju subjektivna doživljavanja boli ili ugone i kognitivne i ekspresivno-komunikativne elemente, kao i neurovegetativne obrasce rasterećenja, i ako su prisutni od najranijih tjedana i mjeseci života,³⁰⁻³² ne predstavljaju li možda oni primarne motivacijske snage u psihičkom razvoju, pitanje je koje postavlja Kernberg.²⁹ Njegov odgovor sadrži tvrdnju da afekti nisu samo procesi rasterećenja kao što je to tumačila jedna od Freudovih teorija afekata, nego su kompleksne intrapsihičke strukture. Međutim, Kernberg²⁹ smatra da ne treba zamijeniti nagonsku teoriju teorijom afekta ili teorijom objektnih odnosa. Njemu se čini uputnim afekte smatrati vezom između biološki određenih instinktnih komponenti s jedne strane i intrapsihičke organizacije svih nagona s druge strane. Vjeruje da koncept afekata kao građevnih blokova nagona razrješava uporne probleme psihoanalitičke teorije nagona. Takav koncept proširuje koncept erogenih zona kao izvora libida u opće razmatranje svih fiziološki aktiviranih funkcija i tjelesnih zona koje se uključuju u afektivno investirane interakcije malog djeteta s majkom. Ove funkcije uključuju pomak od bavljenja tjelesnim funkcijama i na bavljenje sa socijalnim funkcijama i odigravanjem uloga (*role enactment*), a što je u skladu i s Kernbergovom (i mnogih drugih današnjih psihoanalitičara) većom orijentacijom prema teoriji objektnih odnosa, a ne samo prema teoriji nagona.

Afekti prema Kernbergu²⁹ predstavljaju primarni motivacijski sistem jer su u središtu svakog od nebrojeno velikog broja gratificirajućih i frustrirajućih konkretnih iskustava koja vrlo malo dijele ima sa svojom okolinom. Afekti povezuju serije nediferenciranih *self/objekt* reprezentacija, što vodi postupnoj gradnji složenog svijeta internaliziranih objektnih odnosa, od kojih su neki obojeni ugodom, a drugi neugodom. Dok afekti vezuju internalizirane objektivne odnose u dvije paralelne serije gratificirajućih i frustrirajućih iskustava, „dobri“ i „loši“ internalizirani objektni odnosi se sami također transformiraju. Predominantni afekt ljubavi ili mržnje koji postoji u dvjema serijama internaliziranih objektnih odnosa se obogaćuje i modulira te postaje pojačano složen. Konačno, unutarnji odnos dojenčeta prema majci pod znakom „ljubavi“ postaje više od zbroja određenog broja konkretnih afektivnih stanja voljenja, a isto vrijedi i za mržnju. Ljubav i mržnja tako postaju stabilne intrapsihičke strukture u smislu dva dinamički određene

na, iznutra čvrsta, stabilna okvira za organizaciju psihičkog iskustva i kontrole ponašanja s kontinuitetom njihovog nastanka kroz različite stadije razvoja. Samim tim kontinuitetom oni se konsolidiraju u libido i agresiju, koji za uzvrat postaju hijerarhijski nadređeni motivacijski sistemi koji se izražavaju u mnoštvu različitih afektivnih sklonosti pod različitim okolnostima.

Općenito govoreći, navodi Kernberg,²⁹ jednom kada se konsolidira organizacija nagona kao hijerarhijski nadređenog motivacijskog sistema, bilo kakva određena aktivacija nagona u kontekstu intrapsihičkog konflikta predstavljena je aktivacijom odgovarajućeg afektivnog stanja. To afektivno stanje uključuje internalizirani objektni odnos, tj. određenu *self* reprezentaciju u odnosu s određenom objektnom reprezentacijom pod utjecajem određenog afekta. Recipročni odnos uloga *selfa* i objekta koji je povezan afektom najčešće se izražava kao konkretna fantazija ili želja. Ukratko, ističe Kernberg,²⁹ afekti postaju signali ili predstavnici nagona, uz to što su istovremeno i njihovi građevni blokovi.

Odnos današnje psihoanalize i neuroznanosti

Iz ovog nepotpunog prikaza ipak se može zaključiti da je psihoanaliza oduvijek bila ona koja je nastojala razumjeti i razjasniti kako psiha (*mind*) radi. Pritom se i kao praktična, klinička, disciplina velikim dijelom oslanjala na svoju specifičnu psihoanalitičku metodu koja joj je pribavljala većinu čvršćih ili slabije utemeljenih dokaza za izgradnju psihoanalitičke teorije. U sklopu svojih istraživanja i teoretiziranja analitičari su odavno isticali kao jednu od bitnih funkcija emocija koordinaciju između psihe i tijela, što su npr. najkonkretnije i potvrđivali upravo preko liječenja te pokušaja opisivanja psihologije bolesnika koji su болоvali od tzv. psihosomatskih bolesti.^{24,34,35} Psihoanaliza se od svojih početak bavila svjesnim ili još više nesvjesnim komponentama afekata. Neuroznanost se počela baviti nesvjesnim emocijama mnogo kasnije od psihoanalize, ali je ipak došla do zavidnih rezultata. Utvrdila je da se emocije procesiraju neovisno od svijesti, ali ne u dinamičkom nesvjesnom kako ga shvaća psihoanaliza, nego i biološkom nesvjesnom vođenom pravilima i ograničenjima neuralnih krugova i neurofiziologije.²⁶ Kao i psihoanaliza, neuroznanost tvrdi da su svjesni osjećaji samo vrh ledenjaka (*tip of the iceberg*). Doista značajne informacije često su ispod površine. Za neuroznanost fiziološki, ponašajni i tehnološki (PET scan, MRI, itd.) nalazi su manifestni sadržaj nesvjesnih neuralnih krugova mozga.²⁶ Za mnoge današnje psihoanalitičare id, kao glavni predstavnik dinamičkog nesvjesnog, sastoji se od potisnutih, jako agresivnih ili seksualiziranih internaliziranih objektnih odnosa.²⁹ Mehanizmi kondenzacije i premještanja karakteristični za sadržaje ida, odražavaju povezivanje afektivno prožetih reprezentacija *selfa* i objekta sa sličnim pozitivnim ili negativnim valencijama, pri čemu nastaju odgovarajuće agresivne i libidne, a kasnije miješane serije nagona.²⁹

Brojni radovi dokumentiraju golem napredak kognitivne neuroznanosti u posljednjem desetljeću.^{36,37} Kandel^{5,38} je pratio rast korištenja psihoanalitičkog modela u psihijatrijskom školovanju u SAD-u nakon II. svjetskog rata i njegove pozicije kao dominantnog, rasprostranjenog i uspješnog modela psihijatrijske skrbi. Istovremeno je provokativno govorio o „intelektualnom opadanju“ psihoanalize u novijim desetljećima za što je optužio opći nedostatak interesa među analitičarima za sistematsko istraživanje i provjeru hipoteza i za zanemarivanje novijeg razvoja i uvida u istraživanja razvoja i funkcioniranja mozga.^{5,39} Također je izrazio nadu „da biologija može ponovno osviežiti psihoanalitičko istraživanje psihe“. Međutim, noviji radovi nekih analitičara ukazuju kako i kod psihoanalitičara postoje pokušaji premoštavanja jaza između biološke i psihodinamske psihijatrije.⁴⁰⁻⁴⁴ Prihvatanje neuroznanosti od psihoanalitičara može se rangirati od jakog skepticizma do jednako jakog entuzijazma.³⁹

Izvan ovih krajnjih pristupa mnogi psihoanalitičari danas smatraju da neuroznanost ima potencijal značajnije utjecati na psihoanalitičku teoriju i na način kako razumijemo naše bolesnike. Međutim, ona ima mnogo manje značenje za psihoanalitičku tehniku. Pulver⁴⁵ ističe kako neuroznanstveni entuzijasti unutar psihoanalitičkog kruga na žalost ne prave ovu razliku. Cilj analitičara je pra-

čenje i komuniciranje razumijevanja, a svrha psihoanalitičke tehnike je olakšati taj cilj. Pokušava se razumjeti individualne, specifične motivacije, osobito kako se one manifestiraju u analitičkom odnosu, i pomaže se bolesniku da ih i sam bolje razumije i da ih može bolje integrirati s ostalim dijelovima njegove ličnosti (pritom se na motivaciju često gleda šire nego što je ona koju stvaraju nagoni ili nagonski derivati;⁴⁵ bilo što svjesno ili nesvjesno što pokreće bolesnika na određeno ponašanje predstavlja motivaciju, a što pak označava utjecaj teoretičara objektnih odnosa i tzv. intersubjektivnog pristupa u psihoanalizi). Tako se analitičari bave specifičnim sadržajima bolesnikove psihe i specifičnim procesima koje bolesnik koristi u njihovoj regulaciji. Neuroznanost rasvjetljava anatomske i fiziološke supstrate iz kojih nastaju ove motivacije. Ona također može nešto reći o općem funkcioniranju tih motivacija, međutim zbog svoje prirode može vrlo malo reći o značenju koje one imaju za pojedinca.⁴⁵

Usprkos toga što psihoanaliza i neuroznanost koriste različite metodologije i imaju različite pristupe formiranju hipoteza i njihove provjere (što je vodilo i razvoju često različitih teorijskih postavki), obje se bave psihom i mozgom, iako iz vrlo različitih perspektiva. Zbog zajedničkih objekata istraživanja ipak treba pretpostaviti postojanje neke kongruentnosti između ove dvije discipline koju psihoanalitičari i neuroznanstvenici tek pokušavaju naći i na nju odgovoriti. Jedan od pokušaja približavanja je npr. osnivanje časopisa „Neuropsihoanaliza“, koji vode i u kome objavljuju istraživači iz oba znanstvena područja, a također na to ukazuju i tečajevi o neuroznanstvenim saznanjima na mnogim psihoanalitičkim institutima.

Zaključak

Današnji psihoanalitičari ne zanemaruju nalaze neuroznanstvenika. Dapače, postaju sve bolje upoznati s biološkim razumijevanjem mozga i njegovog odnosa sa živim iskustvima, među kojima je znanje o aktivaciji općeg odgovora pobuđenosti (*general arousal response* ili GAR) i stvaranja tjelesnih senzacija povezanih sa strahom, anksioznosti i pobuđenosti osobito važno za psihoanalitičare i psihoterapeute općenito.⁴⁶ Međutim, na planu psihoanalitičke tehnike ove nove spoznaje ne mijenjaju bitno psihoanalitički rad vezan uz anksioznost i/ili obrana od nje zbog individualno doživljenih opasnih situacija te internaliziranih objektnih odnosa koji se mogu reeksternalizirati putem projekcije i projektivne identifikacije u interpersonalnom okruženju (settingu) stvarajući tako transferne i kontratransferne fenomene analize, a što pruža šansu za njihovo drugačije razumijevanje i mijenjanje u sadašnjosti analitičke situacije. **M**

LITERATURA

- Freud S. Three essays on the theory of sexuality. Standard Edition. London: Hogarth Press (1905) 1973;7125-245.
- Freud S. Group psychology and the analysis of the ego. Standard Edition. London: Hogarth Press (1921) 1973;18:65-143.
- Freud S. On narcissism: an introduction. Standard Edition. London: Hogarth Press (1914) 1973;14:67-102.
- Reiser M. The art and science of dream interpretation: Isakower revisited. J Am Psychoanal Ass 1997;45:891-905.
- Kandel ER. Biology and the future of psychoanalysis: A new intellectual framework for psychiatry revisited. Am J Psychiatry 1999;156:505-24.
- Shore AN. Affect Regulation and the Repair of the Self. New York London: W.W. Norton and Company, 2003.
- Cazolino L. The Neuroscience of Psychotherapy: Building and Rebuilding Human Mind. New York, London: W.W. Norton and Company, 2002.
- Solms M, Turnbull O. The Brain and the Inner World: An Introduction to the Neuroscience of Subjective Experience. London: Karnac, 2004.
- Holt R. Drive or wish? A reconsideration of the psychoanalytic theory of motivation. U: Gill MM, Holzman P. Psychology versus metapsychology: psychoanalytic essays in memory of George S. Klein. Psychological Issues, Monograph 36. New York: Int. Univ. Press, 1976.
- Gill M. Metapsychology is not psychology. U: Gill MM, Holzman P. Psychology versus metapsychology: psychoanalytic essays in memory of George S. Klein. Psychological Issues, Monograph 36. New York: Int. Univ. Press, 1976.
- Freud S. Instincts and their vicissitudes. Standard Edition. London: Hogarth Press (1915) 1973;14:109-40.
- Freud S. Beyond the pleasure principle. Standard Edition. London: Hogarth Press (1920) 1973;18:1-64.
- Freud S. The economic problem of masochism. Standard Edition. London: Hogarth Press (1924) 1973;19:155-70.
- Greenberg JR, Mitchell SA. Object Relations in Psychoanalytic Theory, Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1983.
- Brenner C. The Mind in Conflict. New York: Int. Univ. Press, 1982.
- Laplanche J, Pontalis JB. The Language of Psycho-analysis. New York: Norton, 1973.
- Freud S. The neuro-psychoses of defence. Standard Edition. London: Hogarth Press (1896) 1973;3:159-85.
- Freud S. Sexuality in the aetiology of the neuroses. Standard Edition. London: Hogarth Press (1898) 1973;3:261-85.
- Brenner C. An elementary Textbook of Psychoanalysis. New York: Int. Univ. Press, 1955.
- Freud S. Inhibitions, symptoms and anxiety. Standard Edition. London: Hogarth Press (1926) 1973;20:75-174.
- Freud S. The Ego and the Id. Standard Edition, London: Hogarth Press (1923) 1973;19:1-59.
- Freud S. Some psychical consequences of the anatomical distinction between the sexes. Standard Edition, London: Hogarth Press (1925) 1973;19:241-58.
- Freud S. The neuro-psychoses of defences. Standard Edition. London: Hogarth Press (1894) 1973; 3:41-61.
- Rapaport D. On the Psycho-analytic Theory of Affects. U: Gill MM, ed. The Collected Papers of David Rapaport. New York: Basic Books (1953) 1967; 476-512.
- Damasio A. Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain. New York: G. P. Putnam's Sons, 1994.
- Pally R. The Mind-Brain Relationship. London, New York: Karnac Books, 2000.
- Brenner C. On the nature and development of affects: a unified theory. Psychoanal Q 1974;43:532-56.
- Arnold MB. Memory and the Brain. Hillsdale NJ: Erlbaum Associates 1984.
- Kernberg OF. Aggression in Personality Disorders and Perversions. New York, London: Yale Univ. Press, 1992.
- Emde RN, Kligman DH, Reich JH, Wade TD. Emotional expression in infancy: I. Initial studies of social signalling and an emergent model. U: Lewis M, Rosenblum L, eds. The Development of Affect. New York: Plenum Press 1978.
- Stern DN. The Interpersonal World of the Infant. New York: Basic Books 1985.
- Emde R. Toward a psychoanalytic theory of affect: I. The organization model and its propositions. U: Greenspan S, Pollock G. The Course of Life: Psychoanalytic Contributions toward Understanding Personality Development: Vol. 1. Infancy and Early Childhood. Washington DC: U.S. Government Printing Office, 1980;63-83.
- Freud S. Studies on hysteria. Standard Edition, London: Hogarth Press, 1955.
- Alexander F. Fundamental Concepts of Psychosomatic Research. Psychosomatic Medicine 1943;5:205-10.
- Alexander F. Psychosomatic Medicine. New York: Norton, 1950.
- Albright TD, Jessell TM, Kandel ER, Posner MI. Neural science: A century of progress and the mysteries that remain. Neuron 2000;25 Suppl:51-55.
- Davis M, Whalen PJ. The amygdala: vigilance and emotion. Mol Psychiatry 2001;6:13-34.
- Kandel ER. A new intellectual framework for psychiatry. Am J Psychiatry 1998;155:455-69.
- Beutel ME, Stern E, Silbersweig DA. The emerging dialogue between psychoanalysis and neuroscience: Neuroimaging perspectives. J Am Psychoanal Assoc 2003;51:773-801.
- Cooper AM. Will neurobiology influence psychoanalysis? Am J Psychiatry 1985;142:1395-402.
- Fonagy P. Memory and the Therapeutic Action. Int J Psychoanal 1999;80:215-23.
- Gabbard GO. Psychodynamic psychiatry in the „decade of the brain“. Am J Psychiatry 1992; 149:991-8.
- Gabbard GO. A neurobiologically informed perspective of psychotherapy. Br J Psychiatry 2000;177:117-22.
- Solms M. What is Consciousness? J Am Psychoanal Assoc 1997;45:681-703.
- Pulver SE. On the Astonishing Clinical Irrelevance of Neuroscience. J Am Psychoanal Assoc 2003; 51:755-72.
- Evans RJ. Phobia: biological perspective. U: Morgan S. Phobia: A Reassessment. London: Karnac Books, 2003;11-49.